

SECTION 12. DESIGN

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-667-6-38>

THE CULTURE OF UKRAINIAN SCIENTIFIC BOOK: A MODERN LOOK AT AN OLD PROBLEM

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КНИГИ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ДАВНЮ ПРОБЛЕМУ

Zelinska N. V.

*Doctor of Philology, Professor,
head of Department of Media
Technologies, Information
and Book Business
Lviv Politechnic National University
Lviv, Ukraine*

Зелінська Н. В.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри медійних
технологій, інформаційної
та книжкової справи
Національний університет
«Львівська політехніка»
м. Львів, Україна*

Науковій книзі – через визнання її важливості та значущості у розвитку людської цивілізації – в Україні здавна віддавалася належна повага і увага: це позначилося не лише на пріоритетності при переписуванні і згодом – при друкуванні, а й на ґрунтовності опрацювання тексту та вишуканості оформлення. Перебуваючи (активно з Княжої доби, IX–XIII ст.) у загальноосвітньому контексті еволюції наукових ідей та дотримуючись світових трендів у їхній книжковій репрезентації, українська наукова література вже з самого початку цілком відповідала сформованим на кожному етапі вимогам (чи навіть канонам) культури, прийнятим академічним співтовариством.

Традиційно, культуру будь-якого, у тому числі наукового, видання визначають *зміст* (у нашому випадку – наукова інформація певної тематики), *форма викладу цього змісту* (текст як сукупність використаних мовностилістичних засобів, а також розгалужений науковий апарат і, за потреби, нетекстові елементи) та *матеріальний носій* (власне книжка з відповідною конструкцією, системою зовнішнього оформлення і поліграфічного виконання). Розглядаючи з цих позицій, і в історичному контексті, українську наукову книгу (а збереженість багатьох давніх джерел, які досі викликають дослідницьке

зацікавлення, дає змогу робити це не фігурально, а цілком реально¹), можна констатувати, що рівень її культури є високим і за сьогоднішніми мірками: 1) зміст охоплював актуальну, відповідну до часу проблематику – від історії («Історична Палєя», «Кройника з літописців стародавніх», «Синопис»), географії, астрономії («Християнська топографія»), природознавства («Шестиднев», «Фізіолог») до правознавства, теорії літератури, риторики, поезики («Руська Правда», «Ізборники Святослава») тощо; 2) форма викладу завжди була об'єктом особливої уваги: стиль ретельно опрацьовувався (як згодом писав Д. Чижевський, «деякі (наукові. – Н. З.) твори... були зразками літературного стилю, вчили викладу в різних літературних гатунках» [3, с. 63]; науковий апарат вражав розмаїттям (наявність передмов і післямов, змісту, коментарів і приміток, систематизоване розташування матеріалів), ілюстрації – відповідністю змістові, вишуканістю та розмаїттям (заставки-буквиці та кінцівки-колофони, гравюри, графічні декоративні елементи тощо); 3) матеріальна форма підкреслювала важливість та забезпечувала довговічність книжки (дорогі, а отже, міцні палітурні матеріали, золоте тиснення, металеві кутники та замки з коштовним камінням). Значною мірою все це пояснюється тим, що у початкові періоди формування корпусу наукової літератури українська культура загалом була тісно пов'язана з візантійською, з її тяжінням до розкоші, а це, відповідно, позначилося на стилістиці текстуального опрацювання та ілюстрування книжкових видань.

Огляд здобутків початкової «золотої доби» у формуванні української наукової літератури – це не про намагання повернутися до невідтворного минулого, а спроба зафіксувати кілька принципових моментів, які до сьогодні не втрачають актуальності попри радикальні зміни, що відбулися з книгою загалом і призвели до майже тотальної відмови від культури наукового видання – на користь його функціональності.

Виходячи з функціонального призначення наукового видання як такого, що «містить результати теоретичних і (або) експериментальних досліджень, а також науково підготовлені до публікації пам'ятки культури та історичні документи з розгалуженим науково-довідковим апаратом (науково-дослідний, пояснювальний текст, коментар, різноманітні покажчики)» [1, с. 10], очевидно, що дві з основних ознак

---

¹ Найбільшими колекціями таких книг володіють Національна бібліотека України ім. Володимира Вернадського, Музей української книги та друкарства, Львівська національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника, Наукова бібліотека імені М. Максимовича (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Музей староукраїнської книги (відділ Львівської національної галереї мистецтв імені Б. Г. Возницького) та інші культурні установи Києва, Львова, Харкова.

його культури – відповідний зміст та наявність апарату – не викликають сумнівів і з сьгоднішніх позицій та є визначальними у типологічній та загальновидавничій оцінці потенційної наукової книжки.

Інша річ – третя ознака, художньо-технічне оформлення та поліграфічне втілення, що так само належать до важливих складових культури видання: розвиток поліграфічної техніки і технології, що уможливив швидкість тиражування книжкових видань, разом із поступово утвердженим у суспільстві утилітарним ставленням до наукової книжки як до, винятково і не більше, носія наукової інформації, а також прагненням максимально здешевити її підготовку, – ці та інші чинники відсунули наукову літературу на маргінес видавничої культури. Своє вагоме слово сказав тут і книжковий ринок: дійсно, який сенс забезпечувати високу культуру видань (що, природно, потребує додаткових зусиль, часу і коштів), якщо вони, в силу переважно невисоких накладів, зумовлених обмеженістю читацького призначення, заздалегідь будуть на книжковому ринку непомітними? Тобто висновок-вирок напрошувався сам по собі: поняття «культура» і «наукова книга» – несумісні.

Проте в останні роки той самий ринок парадоксальним чином почав спонукати авторів і видавців наукової літератури рівно до протилежного – до увиразнення її присутності, а отже, до приділення більшої уваги її культурі. Цьому насамперед сприяє те, що в суспільстві поступово змінюється розуміння функцій сучасної наукової книги – **вона дедалі частіше стає книгою для багатьох, а не для вибраних**, – і це підкріплюється зарубіжним досвідом у сфері наукового книговидання. Так, Дж.-Б. Томпсон, переповідаючи думку директора одного з авторитетних американських університетських видавництв, стверджує: ідеальна (тобто така, що має ринковий успіх) монографія – «це серйозна книжка, написана маститим ученим, обсягом близько 300 сторінок, з 20 ілюстраціями, за ціною до 27 доларів. *Вона має бути написана для високоосвіченої (але не вузькоспеціалізованої) публіки, тема її має викликати суспільний інтерес*» (виокремлено мною. – Авт.) [4, с. 152].

З цього твердження випливає кілька важливих моментів:

– по-перше, вирішальним чинником у розвороті наукової книги до успішного ринкового існування стає вибір оптимальної теми – науково опрацьованої проблеми, яка виходить за межі вузькоспеціальних і здатна викликати активний читацький інтерес. Найчастіше такі теми «постачають» дослідження в галузі мистецтва (див.: [2]),

літератури, соціогуманітарних наук загалом, а запорукою їх належного розкриття є авторитетне авторство²;

– по-друге, прагнення зменшити обсяг видання (вимога динамічного часу) досягається завдяки внутрішній «конденсації» його інформаційного поля з допомогою елементів апарату (бібліографічних списків, різноманітних – іменних, термінологічних, географічних та інших – покажчиків, коментарів тощо), а також – з використанням сучасних можливостей виходу у віртуальний простір (через наведення відповідних лінків або QR-кодів);

– водночас, по-третє, тенденція до тотальної візуалізації (а наукова література не може стояти осторонь світових процесів) спонукає до активного залучення можливостей і засобів книжкового дизайну³.

Прикладом того, як працюють ці чинники, є практика (нині тимчасово і з відомих причин поставлена на паузу) харківського видавництва наукової літератури «Акта». Продукція заснованої у 1996 р. «Акти» практично одразу стала помітною і, що рідко трапляється в науковому книговидаванні, *унізнаною*: незвичні формати видань (аж до кишенькових і мініатюрних), шрифтова режисюра, вибагливе розташування основних і допоміжних текстів на шпальті, єдина кольорова гама, що охоплює футляр, обкладинку, суперобкладинку, закладку-лясе, шрифтові та ілюстровані шмуцтитули, власне ілюстрації, окремі шрифтові акценти і навіть зафарбовані зрізи книжкового блоку (буває і таке) – ці та багато інших елементів дають змогу безпомилково вирізнити монографію чи бібліографічний довідник, випущений «Актою», з-поміж багатьох інших.

За час функціонування на книжковому ринку України видавництво виробило власні методи роботи, що ґрунтуються на найсучасніших напрацюваннях провідних видавців світу та на традиційних засадах українського книговидавання. І, вочевидь, зовсім не випадково почесне місце в репертуарі «Акти» належить дослідженням українського бароко, працям, присвяченим Григорію Сковороді (Ушкалов Л.

---

² Наприклад, популярність української письменниці Оксани Забужко стимулювала читацький інтерес до її творів як вченого, філософа (монографія “Notre Dame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій”, стала одним з лідерів продажу серед наукових видань 2007 р.), у той час як італієць Умберто Еко, автор інтелектуальних бестселерів “Маятник Фуко” та “Ім’я троянди”, навпаки, здобув популярність завдяки його доробкові науковця і публіциста («Загальна теорія семіотики», «Відсутня структура», «Семіотика та філософія мови» та ін.).

³ Показовою є вже сама назва «класичного керівництва для завоювання читачів» «Editing by Design» [5] – «Редагуючи дизайном», автор якої демонструє не стільки декоративну, скільки функціональну роль та практично безмежні можливості художньо-технічного оформлення видання/публікації.

Українське барокове богомислення: Сім етюдів про Григорія Сковороду; Барокова поезія Слобожанщини; Два століття сквородіяни: бібліографічний довідник; Федорак Н. Вінець і вирій українського бароко: Сім наближень до Григорія Сковороди, та ін.) – це той випадок, коли висока культура давньої української книги знайшла продовження і втілення на новому рівні естетичних уявлень та можливостей сучасної технології.

Література:

1. Видання. Основні види. Терміни і визначення понять: ДСТУ 3017–2015. Київ : ДП «НДНЦ», 2016. 38
2. Зелінська Н. В. Мистецька тематика та естетичний дизайн: досвід оприявлення української наукової книги періоду Незалежності. Culture and Art: Development Tendencies of Scientific Trends (March 19–20, 2025. Riga, the Republic of Latvia) : International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. P. 79–83. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-545-7-21>
3. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. 480 с.
4. Thompson J. B. Books in the Digital Age: The Transformation of Academic and Higher Education Publishing in Britain and the United States. Cambridge : Polity, 2005. 480 p.
5. White Jan V. Editing by Design. 3rd ed. New York : Alworth Press, 2009. 256 p.